

דף שבועי

בס"ד

פרשות אחרי מות קדושים, תשפ"א, מספר 1415

איסורי עריות – אבות תקנום שלום קולין

תושביה מתוכה – נוכרים ויהודים כאחד – אם לא ישמרו את איסורי העריות. במאמר זה נדון בזיקה הזו שבין איסורי העריות לזכות הישיבה על הארץ שהובטחה לאבות בספר בראשית, ונסיים בברכת האירוסין שייתכן כי עוצבה לאורם.

זוהי סדום

פעם אחת בלבד נכחד עם כלשהו בארץ ישראל שלא בעקבות כיבוש, וזהו גם המקרה היחיד שבו הופרה הבטחת הא-ל לנח: "ולא אסף עוד להכות את כל חי באשר עשיתי" (בר' ח:כא). הדבר הזה קרה בסדום, ככתוב: "וַיִּהְיֶה אֵת הָעָרִים הָאֵל וְאֵת כָּל הַכֹּכַב וְאֵת כָּל יְשֵׁבֵי הָעָרִים וְצִמְח הָאֲדָמָה" (בר' יט:כה). מה היה חטאם של אנשי סדום שבגינו הושמד כל היקום שבמקום, דבר שלא קרה אפילו במבול?

באזכור הראשון של סדום בתורה נאמר: "וְאֲנָשֵׁי סֹדֹם רָעִים וְחַטָּאִים לֵה' מְאֹד" (בר' יג:ג). זוהי אמירה כללית, ואין כל הסבר מהם המעשים שגרמו להגדרה כה קיצונית. בפעם הבאה שאופייה של סדום מוזכר, שוב ההגדרה כללית: "זַעֲקַת סֹדֹם וְעִמְרָה כִּי רָבָה וְחַטָּאתָם כִּי כְבֹדָה מְאֹד" (בר' יח:כ). אחריה מתואר הוויכוח שבין אברהם לקב"ה, המגלה שסדום היא עיר ללא צדיקים. אולם אף כאן עדיין אין הסבר: מהם חטאי העיר?

סיפור אחד בלבד יש בתורה על מעשה של אנשיה, והוא מסופר רגע לפני הפיכתה. על כן יש למצוא בו את ההסבר להשמדת סדום: "וְאֲנָשֵׁי הָעִיר אֲנָשֵׁי סֹדֹם נִסְבּוּ עַל הַבַּיִת מִנְעֵר וְעַד זָקֵן כָּל הָעָם מִקְצָה. וַיִּקְרָאוּ אֶל לוֹט וַיֹּאמְרוּ לוֹ אֵיךְ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר בָּאוּ אֵלֶיךָ הַלַּיְלָה הוֹצִיָאם אֵלֵינוּ וְנִדְעָה אֹתָם" (בר' יט:ד-ה). מטרתם נאמרת במפורש: יחסי אישות באונס – זכר אונס זכר. לוט מנסה להדוף את התוקפים ומציע את בנותיו: "הִנֵּה נָא לִי שְׁתֵּי בָנוֹת אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ אִישׁ אוֹצִיָאָה נָא אֹתָהֶן אֵלֵיכֶם וְעָשׂוּ לָהֶן כְּטוֹב בְּעֵינֵיכֶם"

כדרכם של חוזים, אף בברית הראשונה שכרת הקב"ה עם אברהם אבי האומה, הוגדר זמן מימושה: "וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה כִּי לֹא שָׁלַם עוֹן הָאָמְרִי עַד הֵנָּה" (בר' טו:טז). אלא שהתורה אינה מבארת: מהו עוון האמורי, שבעת שתגדש סאתו יירש זרע אברהם את הארץ?

נראה כי התשובה נמצאת בפרשתנו. כך נפתחת פרשיית איסורי העריות: "כְּמַעֲשֵׂה אֶרֶץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר יִשְׁבַתְּם בָּהּ לֹא תַעֲשׂוּ וְכַמַּעֲשֵׂה אֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר אֲנִי מְבִיא אֲתֶכֶם שָׁמָּה לֹא תַעֲשׂוּ" (וי' יח:ג). גם בסיום מניית העונשים של העוברים על איסורי העריות שבפרשת "קדושים", איסורי העריות מוזכרים שוב כמעשים של תושבי הארץ: "כִּי אֵת כָּל אֱלֹה עָשׂוּ וְאָקַץ בָּם. וְאָמַר לָכֶם אַתֶּם תִּירְשׁוּ אֵת אֲדֹמְתָם וְאֲנִי אֲתַנְּנָה לָכֶם לְרִשְׁתָּ אֹתָהּ" (וי' כ:כג-כד). כלומר, איסורי עריות הם ששוללים את הזכות לשבת בארץ ישראל, וזהו עוון האמורי שבגינו סולק מן הארץ.

אותו סילוק מן הארץ מודגש בפרשת "אחרי מות" בביטוי ייחודי: "וַתִּטְמָא הָאֶרֶץ וְאֶפְקָד עוֹנָה עָלֶיהָ וַתִּקָּא הָאֶרֶץ אֵת יִשְׁבֵיהָ... וְלֹא תִקְיָא הָאֶרֶץ אֲתֶכֶם בְּטַמְאָכֶם אֹתָהּ כְּאֲשֶׁר קָאָה אֵת הַגּוֹי אֲשֶׁר לְפָנֵיכֶם" (וי' יח:כה, כח), וכן בפרשת "קדושים": "וְלֹא תִקְיָא אֲתֶכֶם הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אֲנִי מְבִיא אֲתֶכֶם שָׁמָּה לְשִׁבְתָּ בָּהּ" (וי' כ:כב). כלומר, זוהי תכונה ייחודית לארץ ישראל¹, להקיא את

* שלום קולין, מנהל מערכות מחשוב וחבר בקהילת "נחלת אופיר" שבאפרת.

** המאמר מוקדש לזכרו של ד"ר רחמים כהן מלמד ז"ל, איש אציל ותלמיד חכם, שבמופת חייו הפך את מחלת ALS שחלה בה מגורל ליעוד.

1 רמב"ן (וי' יח:כה): "הזכיר כמעשה ארץ מצרים שהיו גם הם עושים ככל התועבות האלה, ולא תקיא אותם ארץ מצרים... הענין כולו למעלת הארץ וקדושתה".

מֵרַת רוּחַ לְיִצְחָק וּלְרַבֵּקָה" (שם:לה), אולם לא מצאנו תוכחה מפורשת שנאמרה לעשיו. זה נשמע יותר כסיכום שיחה בין יצחק ורבקה. בהמשך, כשיצחק שולח את יעקב למשפחת רבקה, הוא משכפל במדויק את סדר הדברים של אביו אברהם. ראשית הוא שולל את הנישואין עם בנות כנען: "לא תקח אשה מבנות כנען" (בר' כח:א), ורק לאחר מכן, כאביו, הוא מסמן את מוצא הכלה: "קים לך פדנה ארם ביתה בתואל אבי אמך וקח לך משם אשה מבנות לבן אחי אמך" (שם:ב).

עשיו שומע כאן בפעם הראשונה את דעת אביו ומבין: "וירא עשו כי רעות בנות כנען בעיני יצחק אביו" (שם:ח). על כן, הוא לוקח אישה נוספת שהיא מזרע אברהם: "וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת בת ישמעאל בן אברהם אחות נביות", אך נשאר עם נשיו הכנעניות: "על נשיו לו לאשה" (שם:ט).

שושלת עשיו

אם כן, בנו של יצחק, נכדו של אברהם, התחתן עם בנות הארץ. ומהן ההשלכות של מעשה זה? נתבונן במדרש תנחומא (פרשת וישב א'), הדין בהשוואת שני הסיפורים על שושלת עשו: זה המפורט בסוף פרשת "וישלח", וזה המצומצם שבספר דברי הימים: (בדבה"א א:לו) "בני אליפז... קנז ותמנע ועמלק". (ובבר' לו:יב) אומר: "ותמנע היתה פילגש לאליפז". מלמד (שאלפז) נשא את בתו. כיצד: היה בא אל אשתו של שעיר, ועברה וילדה ממנו תמנע. ונשאה – בנושא בתו של שעיר, והיתה בתו. וכן הוא אומר (שם:כ) "אלה בני שעיר החרי ישבי הארץ לוטן וגו'" ו"אחות לוטן תמנע" (שם:כב), (תמנע) מן האם ולא מן האב, שהיתה מן אליפז, (ככתוב בבראשית) "ותמנע היתה פלגש לאליפז בן עשו".

בעוד שבבראשית תמנע נמנית הן כפילגשו של אליפז והן כבתו של שעיר, בדברי הימים היא מתוארת כבתו של אליפז. דהיינו: אליפז שכב בהסתור עם אשת איש (שעיר), ומכך נולדה תמנע (ששעיר היה בטוח שהיא בתו). לאחר שגדלה התחתן אליפז עם תמנע. מנישואין אלו של אליפז עם בתו תמנע, נולד עמלק.

הסברם של חז"ל מבהיר גם את החריגות בסיפור שושלת עשיו, לעומת כל סיפורי השושלות הקודמים בספר בראשית. בעוד שבתיאורי תולדות כתוב רק האב המוליד את

(שם:ח). זו הצעת אלטרנטיבה רק לאובייקט האינוס, אך עדיין נותרו יחסי אישות באונס, ואין כל ניסיון מצד לוט להניאם מעצם המעשה. זהו התיאור היחיד בתורה למעשה כלשהו שנעשה בסדום – אונס המוני, ללא הבדל מגדרי בזהות הנאנסים.² האונס נעשה על ידי כל³ אנשי העיר ומעיד בכך על היותו נוהג המקובל במקום.

סיפור השמדת סדום הוא המקרה היחיד שבו עם סולק מהארץ באמצעות גורמי טבע – כמו ההקאה המדוברת בפרשיות העריות – ולא בעקבות כיבוש של עם אחר. אך הסיפור איננו מסתיים כאן; התורה מביאה בהמשך את מעשה בנות לוט; אלו שגדלו בסדום ובהמשך שכבו עם אביהן. זהו הסיפור היחיד בתורה על בנות שגדלו בארץ בחיי אברהם, ואולי נועדה כתיבתו בתורה לשקף גם את סיבת התנגדות אבותינו (שלא נאמרה) לנישואי בניהם עם בנות הכנעני.

לא תיקח אישה מבנות הכנעני

לאחר שאברהם התאלמן והזדקן, משימתו הייתה לדאוג שבנו יתחתן עם הראויה לו. המילים הראשונות בדבריו לעבדו הן השבעתו: "אשר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרב" (בר' כד:ג); שלילה מוחלטת של בנות ארץ כנען. רק לאחר מכן, הוא אומר לו היכן למצוא את הכלה: "כי אל ארצי ואל מולדתי תלך ולקחת אשה לבני ליצחק" (שם:ד).

אולם אצל יצחק ורבקה האיסור התרופף. עשיו בנם התחתן עם בנות הארץ ממוצא חיתי: "ויקח אשה את יהודית בת בארי החתי ואת בשמת בת אילן החתי" (בר' כו:לד).⁴ אמנם התורה מציינת כי "ותהיין

2 תמונת ראי לנוהג "חוקי" זה שבסדום, היא ההלכה היהודית העוסקת בהריגה ללא משפט עוד בטרם מעשה שבמשנת "דין רודף" שבפרק ח' בסנהדרין. בהיתר להריגה במגמה למנוע אונס מפורש שאין כל הבדל מגדרי באובייקט האינוס: בין זכר – "אחר הזכור" ובין נקבה – "נערה מאורסה".

3 רמב"ן על "אוציא נא אתה" (בר' יט:ח) מוצא את ההשתתפות של כל אנשי העיר במעשה, כגורם להבדל שבין סופו של סיפור סדום לסיום הסיפור של פילגש בגבעה: "ובפרץ הוא עוד לא היו בו כל אנשי העיר כאשר בסדום שנאמר בו מנער ועד זקן כל העם מקצה".

4 תקופת האבות מתוארכת לאלף השני לפנה"ס. בשנת 1274 לפנה"ס נערך קרב קדש (בסוריה היום) בין האימפריה המצרית והחיתית שהסתיים בהסכם שלום שבעקבותיו החלה הגירה לארץ משתי תרבויות אלו, המצרית והחיתית.

ברכת האירוסין מאי מברך? ...משמיה דרב יהודה אמרי: בא"י אמ"ה אשר קדשנו במצותיו וצווננו על העריות ואסר לנו את הארוסות והתיר לנו את הנשואות על ידי חופה וקדושין.⁷

הלכה זו נכתבה בבבלי ללא ויכוח הלכתי, ועל כן היא נוהגת בעם ישראל עד סוף כל הדורות. אולם רבים מהגאונים, ראשונים ואחרונים, התחבטו בשאלה: כיצד זה שהברכה היא על מצוות "לא תעשה"? לאור הזהירות של האבות באיסורי עריות, כפי שראינו לעיל, אפשר לראות ברכה חריגה זו כמדרש הלכה של רב יהודה למעשי האבות שבתורה. כשם שאברהם ויצחק הקדימו את איסור הנישואין לבנות הארץ לפני שסימנו את הדרך הנכונה למציאת בת זוג בשדה ארם, כך רב יהודה ניסח את ברכת האירוסין שתחילתה בשלילת העריות וסיימה בדרך הנכונה של חופה וקידושין. רב יהודה קיבע לדורות את החשיבות הראשונה ההלכתית שעם ישראל מקפיד בעת הקמת המשפחה, כמו אבותיו: תחילה התבדלות מאיסורי עריות ולאחר מכן ההיבטים ההלכתיים, החיובים והאיסורים, בהקמת בית בישראל.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
 עורכת לשון: רחל הכהן שיף

בנו, אצל עשיו מוזכרות האימהות, כמו למשל אצל אליפז בכורו של עשיו (שהיה האבא-סבא של עמלק) המיוחס בעיקר כבן לאימו החיתית: "אֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי עֵשָׂו אֱלִיפֶז בֶּן עֵדָה" (שם:י). נשות עשיו הן חלק חשוב בעיצוב שושלתו.

גם הפתיח "וְאֵלֶּה תִּלְדוּת עֵשָׂו הוּא אָדוּם" (שם:א) מדגיש את השוני מסיפור תולדות אביו: "וְאֵלֶּה תִּלְדוּת יַצְחָק בֶּן אַבְרָהָם" (בר' כה:יט). בעוד שיצחק מתואר כ"בֶּן אַבְרָהָם", ומיד ייחוסו מתואר בהיפוך: "אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יַצְחָק", הרי שאצל עשיו הפרט הביוגרפי החשוב ביותר המצוין על אודותיו הוא מוצאן האתני-תרבותי של נשותיו הראשונות: "עֵשָׂו לָקַח אֶת נְשָׂיו מִבְּנוֹת כְּנָעַן אֶת עֵדָה בַּת אֵילֹן הַחֲתִי וְאֶת אֶהְלִיבָמָה בַּת עֵנָה בַּת צַבְעוֹן הַחֲוִי" (בר' לו:ב).

אם כן, שושלת בני עשיו נכד אברהם מזהמת במעשי עריות. לאלו נצרף את בנות לוט אחיין אברהם שגדלו בסדום עיר האונס ואחר כך שכבו עם אביהן. נראה כי סיפורים אלו, הכוללים את תולדות משפחת אברהם המורחבת (גם אלה שנישאו לבנות הארץ), מסבירים את תיעובם של אבותינו להן.⁵ עמלק שהוא בן-נכד זנונים של אב ובתו שנולדה לו מאשת איש, הוא הנכד-נין של "עֵדָה בַּת אֵילֹן הַחֲתִי" והוא ניין-חימש ליצחק אבינו. לכן עמלק הוא האויב האולטימטיבי של עם ישראל, שכן הוא מסמל בעצם קיומו את מסורת הזימה של בנות חת שהיא הדומיננטית במשפחת עשיו, אף שגדל אצל יצחק ורבקה.

הקפדתם זו של האבות נראית כמבוא ההיסטורי⁶ לפסוק הפותח את איסורי עריות: "כִּמְעֵשָׂה אֶרֶץ מִצְרַיִם... וּכְמְעֵשָׂה אֶרֶץ כְּנָעַן... לֹא תַעֲשׂוּ וּבַחֲקֵיהֶם לֹא תִלְכוּ" (וי' יח:ג). על כך ניתן לומר: איסורי עריות – אבות תקנום.

ברכת האירוסין

על פי רוב, ברכות המצוות הן על מצוות עשה. שונה היא ברכת האירוסין שמזכירה בתחילתה דווקא איסורים: "וצווננו על העריות".

5 רד"ק על "וְשָׂאוּל בֶּן הַכְּנַעֲנִית" (בר' מו:ז): נראה כי כולם נזהרו במצוות אברהם זקנם שלא לקחו אשה מבנות הכנענים.

6 גם עזרא התמודד בבואו לארץ עם נישואי היהודים עם בנות הארץ המביאות את תועבותיהן לבתיהם: "לֹא-נִבְדְּלוּ הָעָם... מֵעַמִּי הָאֲרָצוֹת כְּתַעֲבֹתֵיהֶם... כִּי נִשְׂאוּ מִבְּנוֹתֵיהֶם לָהֶם וּלְבָנֵיהֶם" (עזרא ט:א-יא).

7 בבלי כתובות ז ע"ב. במשך הדורות הכניסו הרחבות מועטות לברכה זו (רמב"ם, רבנו תם), אך עיקרי הברכה לא השתנו.